

ELSÜLLYEDT VILÁGOK

A teremtett világ végzete – disztópikus látomások tükrében

Gombkötő Beáta

ORCID: 0009-0009-7985-3519

DOI: 10.56037/978-963-646-400-4.07

Evangélikus Hittudományi Egyetem

doktorandusz

E-mail: gombbetti@gmail.com

A tanulmány a teremtett világ jelenével és jövőjével intenzíven foglalkozó disztópia műfaját és lehetőségeit mutatja be. A disztópikus művek (akár írások, akár filmek) nem jósolnak semmi jót. Éppen ellenkezőleg, ezekben az alkotásokban bekövetkezik mindaz az ismert vagy ismeretlen társadalmi, természeti vagy technikai változás, amely pusztulást, hanyatlást és szenvedést hoz az emberiségre. A disztópiákban nincs megoldás, és sokszor nyomasztó tehetetlenséggel szembeesünk egy olyan elképzelt világban, amely az éppen aktuális olvasó számára rosszabbnak hat annál a valós világnál vagy társadalomnál, amelyben éppen él. A disztópiákból – az apokaliptikus irodalommal ellentétben – általában hiányzik az isteni kinyilatkoztatás és igazságszolgáltatás. Ezek nélkül milyen jövőképe van a disztópia szereplőinek? Megmenekülhet-e a világ? Van-e szabadulás?

Kulcsszavak: világvége / disztópia / szabadságnélküliség / apokalipszis / remény

WORLDS BENEATH THE SURFACE

On Dystopia and Creation: Visions of the World's Fate

This study explores the dystopian genre and its potential, focusing on its engagement with the present and future of the created world. Dystopian works usually do not predict happy endings. On the contrary, these narratives depict societal, natural, or technological transformations, both familiar and surprising, that bring devastation, decline, and suffering upon humanity. In dystopias, there is no resolution, and readers are often confronted with an overwhelming sense of helplessness in an imagined world that appears worse than the reality in which

they live. Unlike apocalyptic literature, dystopian works generally lack divine revelation or justice. Without divine elements, what kind of future awaits the characters in such narratives? Can the world be saved? Is there any means of escape?

Keywords: end of the world / dystopia / absence of liberty / apocalypse / hope

A teremtett világ jelenével és jövőjével intenzíven foglalkozó disztópikus művek (akár írások, akár filmek) általában nem jósolnak semmi jót. Éppen ellenkezőleg, ezekben az alkotásokban rendszerint bekövetkezik mindaz, amitől most félünk: nukleáris katasztrófák; globális felmelegedés és járványok, amelyek kontinenseket tesznek lakhatatlanná; megjelennek a poszthumánok; a technológia és a mesterséges intelligencia fejlődése irányíthatatlan következményekkel jár; sérül az emberi termékenység; drasztikusan korlátozódik az emberi szabadság.¹ Van ebből szabadulás?

A disztópia

A *disztópia* kifejezés a görög *dus-* (δυσ-) és *topos* (τόπος) szavakból származik, jelentése 'rossz hely'. A disztópia kifejezés mindenből más reakciót vált ki, másfajta képeket hív elő. A „rossz hely” sok minden lehet. Egyesek előtt talán egy totalitáriánus rendszer szabadság nélküli keretei között létező szürke, engedelmes, apatikus és elnyomott embertömeg jelenik meg, míg mások előtt egy furcsa poszthumánokkal benépesített, szennyezett világkép látható, vagy egy olyan természeti katasztrófa, amely teljesen átalakítja vagy elpusztítja a ma ismert civilizációt. Gregory Claeys szerint a „disztópia ismert és ismeretlen romlással, pusztulással és hanyatlással ijeszti meg az embereket és a társadalmat”² Annak ellenére, hogy a disztópiának nincs „egyetlen egységes tudományos definíciója, a fogalom legfőképp a valóság vagy a képzelet negatív látószögeivel és perspektíváival kapcsolódik össze”³ A disztópia sokszor egy olyan elképzelt világot mutat be részletesen térben és időben, amely az olvasó számára sokkal rosszabbnak hat annál a valós világnál vagy társadalomnál, amelyben éppen él. A disztópia mégis szubjektív. Annak ellenére, hogy a műfajt általában jellemzi a valóságtól való elkülönülés (térben, időben, nyelvben), egyes

¹ Az irodalomban például: George Orwell: 1984, Aldous Huxley: *Szép új világ*, Margaret Atwood: *A szolgálólány meséje*; filmek és tévésorozatok: *Mátrix*, *Soulmates (Lelki társak)*, *Upload (Feltöltés)*, *The Good Place (A jó hely)*, *Les Revenants (Visszajárók)* stb.

² CLAYES 2017, 3. o.

³ DONAHUE-MARTENS – SIMONSON 2022, 2. o.

emberek számára a disztópia valósága hasonlít legjobban saját valóságukra. George Orwell 1984 című műve Szabó T. Anna és sok más ember valósága volt évekig.

„Ez volt az egyik könyv, ami megváltoztatta az életemet, mikor a romániai diktatúrából kiszabadulva először hozzáférhettem. Igen, végre valaki kimondta, milyen érzés a rab-ság és a félelem – ezt a világot ismertem, az egyformaság követelményét, a cenzúrát, az öncenzúrát, a betiltást, a bezúrást, a szamizdatot [...]. Ismertem az írógép-ellenőrzést, a lehallgatást, azt, hogy még a naplómbe sem írhattam szabadon, és ismertem a kongó könyvesboltokat, kirakatukban a senki által el nem olvasott, fűrészpörizű ideológiával (»a tudatlanság: erő«). Legjobban mégis a mindent átjáró hamisságot ismertem.”⁴

A disztópiák nem bölcséleti művek, hanem irodalmi alkotások vagy filmek, amelyek olyan jól látható szintre emelik a szenvedés és a félelem tapasztalatait, ahol mindenki számára akkurátusan érzékelhető. Az „irodalmi reflexió ugyanis sokrétűbb elemzést nyújt, jó néhány olyan szempontot is tárgyal, ami a filozófiai reflexióban nem vagy csak érintőlegesen jelenik meg”⁵ Ezeket a veszedelmeket (társadalmi, természeti, technológiai, ideológiai) rendszerint úgy mutatják be az alkotók, hogy nem kínálnak megoldást elhárításukra vagy megszüntetésükre. Ez a megoldatlanság disztópikus sajátosság vagy valóságos fenyegetettség?

Czigányik Zsolt szerint a disztópia „nem talál olyan eszközt, amely közvetlen módon hatásos lehetne a civilizáció egészét fenyegető veszélyekkel szemben”⁶ A valóság is így működik, vagy van más esélyünk? Lehet-e olyan irányba fordítani a teremtet világot, amelyben ezeket a veszélyeket képesek vagyunk elhárítani? „A disztópia legtöbbször nem kínál valódi alternatívát a bemutatott szörnyűségekkel szemben: az irány, amerre a szerző szerint a világ halad, biztosan rossz, és nem él az a naiv hit, hogy az útirány módosításával révbe érhetünk.”⁷ A disztópiák szerzői gyakran a potenciális megoldások lehetőségét is elpusztítják, így hatásuk inkább „felrázó vagy nyomasztó, semmint felszabadító”⁸ Kiben és miben reménykednek a főszereplők? A disztópia világa és a valóság között sokszor nincs nagy szakadék. Éppen ezért jogos a kérdés, hogy kiben és miben reménykednek az emberek. Ezek a művek gyakran nemcsak egy konkrét emberi hibát, társadalmi berendezkedést vagy ártalmas technológiát kritizálnak, amelyből még van kiút, hanem többször az egész emberiség reménytelen romlottságát, amelyre van biblikus példa is: „...az em-

⁴ SZABÓ 2021.

⁵ CZIGÁNYIK 2011, 13. o.

⁶ Uo. 24. o.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 23. o.

ber szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz...” (1Móz 6,5b); „...gonosz az ember szívének szándéka ifjúságától fogva...” (1Móz 8,21b).

A Biblia szereplői folyamatosan küzdenek gonosz természetük és bűneik legyőzésével, amelyhez gyakran isteni segítséget, kijelentést, kinyilatkoztatást kapnak a prófétáktól vagy magától a testet öltött Istentől. A disztópiákból – az apokaliptikus irodalommal ellentétben – általában hiányzik az isteni kinyilatkoztatás és igazságszolgáltatás. Ezek nélkül milyen jövőképe van a disztópia szereplőinek? Ha nem jön a képbe Isten, ki játssza el ezt a szerepet? Kié a felelősség? Érvényesül-e az igazság? Disztópián innen és túl pedig az a legnagyobb kérdés, hogy megmenekülhet-e a világ. A teremtéstörténetek (1Móz 1–2; Jel 21,1–27) között van-e az embernek esélye? Ami elromlott, az helyrehozható, vagy nincs szabadulás? A világ gyógyulása a megváltás és a Szabadító megjelenésének ellenére is kétséges? A Jelenések könyve új teremtést ígér, de mit jelent ez? Bukást vagy győzelmet? A „disztópiákban a dolgok abba az irányba haladnak a jelenben, aminek végkifejletét a disztópia mutatja meg, s ezen már nem változtathatunk, nem uraljuk a világ haladását, a tragédia kikerülhetetlen”.⁹ A disztópikus jövő nem optimista, „hanem éppen ellenkezőleg: szorongva várjuk annak a kiteljesedését, ami csírájában már benne rejlik saját korunkban is”.¹⁰ Mi vár ránk?

Az elsüllyedt világok

A teremtéssel kapcsolatban elsősorban azok a disztópiák jelennek meg a szemünk előtt, amelyek olyan természeti katasztrófákra hívják fel az emberek figyelmét, amelyek teljesen átalakítják, vagy elpusztítják a ma ismert civilizációt, sőt sokszor az egész világot. A rendszerváltás után közvetlenül, 1990-ben vetítették a Magyar Televízióban *Az elsüllyedt világok* (*Les Mondes engloutis*) című francia rajzfilmsorozatot. A főcímdalban elhangzó narráció minden egyes rész előtt összefoglalta a sorozat nyugtalanító konfliktusát:

„A nagy világrengés Arkadiát a föld alá temette. Azóta Arkadia lakói a föld alatt élnek. Múltjukat elfelejtették, mert őseik így akarták. Egyszer napjuk, a Shagma beteg lett. Ekkor Arkadia gyermekei bemerészkedtek a múzeumba, ahová addig tilos volt belépniük. A múltjukról felfedeztek néhány adatot, a Shagma meggyógyítására azonban nem találtak megoldást. A gyermekek megalkották, majd a Föld felszíne felé küldték követüket, Arkanát.”¹¹

⁹ Uo. 18. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Szűcs 2022.

Nyolcéves, teljes mértékben istenfogalom és vallásfogalom nélkül nevelt gyerekként néztem végig a sorozatot, amely az első pillanattól kezdve egyszerre nyomasztott és vonzott, ugyanis a rajzfilm mellett előszeretettel olvastam a *Minden napra egy kérdés* című diáklexikont, amelyben háromszázhatvanhat kérdés és válasz szerepelt gyerekek számára. Ebben teszik fel azt a merész kérdést is, hogy kialudhat-e a Nap. A szócikkben szereplő válasz szerint:

„Nem alszik ki, de nagyon hosszú idő múlva megváltozik. A Nap már körülbelül 5 milliárd éve egyformán sugározza életető fényét a Földre. Ez nagyon nagy idő; ötezerszer egymillió esztendő. Még legalább ennyi ideig biztosan számíthatunk arra, hogy a Nap nem fog kihűyni. Vagyis most a Nap »középkorú«. Azután majd óriáscsillaggá fúvódik fel. Akkor a Föld elpusztul, mert a Nap egészen idáig ér. Élete végén pedig a Nap földnyi méretűvé zsugorodik majd össze; fehér színű törpecsillag lesz belőle.”¹²

Ebből egy gyerek annyit tud felfogni, hogy a világunknak (legalábbis a Földnek, amelyen élünk) egyszer mindenképpen vége lesz. Az, hogy a Nap középkorú, és óriáscsillaggá való felfúvódásáig még nagyon sok idő van hátra, nem csökkentette az ezzel kapcsolatban érzett iszonyatomat. A rajzfilmben látható „beteg” Shagma – amely látványra abszolút napszerű volt, és napként funkcionált – egyre halványult, és napkitörésekhez hasonló jelenségek voltak láthatók a felszínén. Ezek a képek saját Napunk jövőbeni pusztulását vetítették előre. Nem beszélve arról, hogy a sorozatnak csak az első huszonhat epizódját adták le a Magyar Televízióban, így sokan sosem tudták meg, hogy meg lehet-e menteni a beteg Shagmát. A diáklexikon szócikke szerint a Napot nem lehet megmenteni. A jövő determinált. De meg lehet menteni a Földet, pontosabban meg lehet menteni azokat, akik majd akkor élnek, amikor ez bekövetkezik? El tudnak költözni máshová? Jelen pillanatban nem a Napot, hanem a Földünket érintő változások és környezeti hatások miatt merül fel ugyanez a kérdés. Ha valaki nem istenhívő, vagy nem hagyományos értelemben vallásos, akkor nem gondolkozik apokaliptikusan, vagyis nem tud Istenben, Isten igazságosságában, szabadításában, megváltásában, a messiásban vagy egy halál és pusztulás utáni földönkívüli transzcendens lehetőségben reménykedni. Ennek hiányában az ember csak saját magának és embertársainak teheti fel a kérdést: Meg tudjuk menteni a Földet? Segít-e, változtat-e valamit, ha belekerül a történetbe Isten? Válthat-e a disztópia apokalipszissé?

Az „apokalipszis” szó a görög ἀποκαλύπτω igéből származik, amelynek jelentése ’feltárni’ vagy ’leleplezni’. Az apokalipszis klasszikus definícióját a *Society of Biblical*

¹² DORNBACH 1987, 17. o.

Literature's Genres Project (a Bibliai Irodalomtudományi Társaság műfajprojektje) állapította meg:

„...az apokalipszis egy kinyilatkoztató irodalmi műfaj narratív keretben, amelyben a kinyilatkoztatás egy másvilági lény közvetítésével jut el egy emberi befogadóhoz, feltárva egy transzcendens valóságot, amely egyszerre időbeli – amennyiben eszkatológiai üdvösséget vizionál – és térbeli, amennyiben egy másik természetfeletti világot foglal magába.”¹³

Donahue-Martens és Simonson az apokaliptikus irodalom egyfajta demitizált formájaként értelmezi a disztópiákat. A legtöbb apokaliptikus műben egy isteni lény valamilyen módon befolyásolja a kialakult igazságtalan helyzetet, igazságot szolgáltatva és megoldást hozva ezzel a történet szereplőinek. A disztópiákból ezzel szemben hiányzik az isteni jelenlét, vagy nem avatkozik bele a világ dolgaiba. Ez nem azt jelenti, hogy a disztópia teljesen mentes lenne vallásos, teológiai vagy keresztény fogalmaktól és témáktól.

„Szolgálólányod vagyok...”

A disztópiákban igen gyakran jelen van valamilyen vallásos liturgiához hasonló szertartás: a *Szép új világ*ban az „orgia Forddal”, az 1984-ben a „két perc gyűlölet”, *Az Emberek Országá* című magyar ifjúsági regényben a „Qujan”, a napi köszönet és meditáció, *A szolgálólány meséjében* pedig a „szertartás”.

A „szertartás” csak része annak a biblikus ihletettségű, a terméketlenség megoldására szolgáló disztópikus gyakorlatnak, amikor „szolgálólányok”, vagyis termékeny nők testét használják fajfenntartásra és szülésre, szabadságukban részben vagy teljesen korlátozva őket. Olyan erőteljes és fontos történetek, mint Ábrahám és Hágár esete, Jákob története Bilhával és Zilpával, vagy maga az angyali jelenés Mária esetében, kiváló alapot teremtettek Margaret Atwood disztópikus világa számára, amelynek a neve is biblikus: Gileád. Gileádban a szolgálólányok megtermékenyítésére irányuló szertartás egyik része az, hogy felolvassák az Ószövetség ide vonatkozó fejezeteit:

„Amikor Ráhel látta, hogy ő nem szülhet Jákóbnak, féltékeny lett Ráhel a nővérére, és ezt mondta Jákóbnak: Adj nekem fiakat, mert ha nem, belehalok! Jákob megharagudott Ráhelre, és így szólt: Talán Isten vagyok én, aki megtagadja tőled az anyaméh gyümöl-

¹³ DONAHUE-MARTENS – SIMONSON 2022, 15. o.

csét? Ő pedig ezt felelte: Itt van Bilha, a szolgálóleányom, menj be hozzá, és ha majd a térdemen szül, az ő révén nekem is lesz fiam.” (1Móz 30,1–3)

A „szolgálólányság” ebben a disztópiában azt jelenti, hogy Gileád szolgálólányai nem dönthetnek semmiről, nem szabadok, nem használhatják eredeti nevüket, gyermekeiket szülés után elveszik tőlük, és a Gileádot vezető elit réteg családjában nevelik fel őket. A disztópiákban a felelősség nem a transzcendens erőket, isteneket, messiásokat terheli, hanem magát az embert. Ha valaki abban hisz, hogy egy istenség irányítja a termékenységet és az időjárást, szemben azzal az ideával, hogy ezek természetes folyamatok eredményei és következményei, akkor az ilyen ember hajlamos a gyermekáldás eredményeit és az időjárás változásait az istenséggel való kapcsolatának tükrében értelmezni. A disztópiákban ezekről rendszerint nem istenség, hanem egy totalitárius rendszer istenként és mindenhatóként viselkedő vezetője dönt. Gileádban mégis hisznek abban, hogy az Úr nyitja meg a szolgálólányok méhét, de annak ellenére, hogy ennek a disztópiának egy torz vallásos ideológia az alapja, a cselekmény száz százalékban emberek irányítja. Emberek okoznak szenvedést embereknek.

A *szolgálólány meséjére*¹⁴ is jellemző, hogy a szabadság – ebben az esetben a nők szabadsága – konfliktusba kerül a boldogsággal, stabilitással, fajfenntartással és az emberiség megmentésével. Melyik a fontosabb? Ezt ki dönti el? A mindenhatóként viselkedő diktatúra kitalálója és vezetője. A disztópikus művek jellemzője, hogy a szereplőket megpróbálják különféle kognitív vagy alternatív eszközökkel meggyőzni arról, hogy amit velük tesznek, az helyes, így „szolgálólány” státuszuk boldoggá teheti őket annak ellenére is, hogy szabadságuk elveszett. „A választási lehetőség megszűnése – bármilyen deklarált vagy rejtett célból történik is – azonban egy nagyobb rosszhoz vezet, a szabadságuktól megfosztott cselekvők ember voltának megszűnéséhez, az ember alatti létezéshez.”¹⁵ A disztópiák világát gyakran olyan szereplők nézőpontjából ismerhetjük meg, akik még emberek, és nem képesek hozzászokni az ember alatti, szabadság nélküli létezéshez, vagy valamilyen technikai hiba folytán tudatukra és szabadságvágyra ébrednek. Ez történik Mészöly Ágnes és Molnár T. Eszter *Az Emberek Országá* című gyerekdisztópiájában is, amely történetben az európai kontinens északnyugati partvidékén úgynevezett Omanju (jelentése: vadállat) poszthumánok élnek. A történet szerint ezek az emberek elveszítették beszédképességüket, továbbá az erős nukleáris szennyezés és a biológiai fegyverek hatására a női reprodukciós szervekben daganatos megbetegedések keletkeztek, amelyek 75%-a

¹⁴ A történetet egy szolgálólány meséli el, de a regényben és a filmben nincsenek mitikus-mágikus jellegű meseelemek.

¹⁵ CZIGÁNYIK 2011, 13. o.

halálos kimenetelű volt már pubertáskorban, de a gyógyult poszthumán nők esetében is 90%-ban meddőséghez vezetett. Az Omanju populációját termékeny omanju nők és más területekről elrabolt nők tartották fenn. A nők fajfenntartásban bemutatott disztópikus szerepe ijesztő módon a teremtéstörténetben elhangzott isteni kéréshez vezethet minket: „...szaporodjatok és sokasodjatok...” (1Móz 1,28b) Ennek ilyen áron való disztópikus megvalósulása és bemutatása rengeteg modern és valós etikai kérdést vet fel a teremtésről, környezetszennyezésről, meddőségről, megtermékenyítésről, a lány embriók tudatos abortálásáról, egyes nők tudtán és akaratán kívüli sterilizálásáról, a Biblia fundamentalista értelmezéséről.

Az Emberek Országában a Qujan (jelentése: köszönet) egy mindennapi meditáció:

„Tizenkét szolgálattevő sorakozott fel a Forrás előtt, mindegyikük egy korsót tartott a kezében. A víz lassan csörgedezett, így percek teltek el, mire a korsók megteltek. A korsótartó szolgálattevők az oszlopok elé léptek, és egy-egy pohárhordozó került melléjük. Megtöltöttek egy üvegkelyhet, mindketten ittak belőle, majd a jobb szélén álló diák kezébe adták. Ő a szájához emelte, és lenyelte az előírással három korty vizet. A kehely kézről kézre haladt a sorok között, és amikor kifogyott belőle a víz, a szolgálattevők újratöltötték.”

Ez a napi rituálé a keresztény úrvacsora mozzanatait idézi fel az olvasókban az utópisztikusnak tűnő Kalaallit Nunaatban (jelentése: Emberek Országá). Ebben az államban a gyermekvállalás engedélyhez kötött. Az országot a Kitik, egy tizenkét főből álló irányító, végrehajtó és ellenőrző elit testület irányítja. Munkájukat több ezer hivatalnok segíti. Ezt a szellemi elitet a Heimben (jelentése: otthon) képzik. A gyerekek kiválasztását az úgynevezett Mamarut-teszt segíti, amely képes kiszűrni az ország legtehetségesebb kétszáz gyermekét, akiket kiemelnek a családjukból, hogy felkészítsék őket Kalaallit Nunaat szolgálatára. A gyerekek emlékeit családtagjaikról a Qujan-szertartás keretében elfogyasztott vízzel nyomják el. Ebben a disztópikus műben néven nevezhetők a rendszer kitalálói, fenntartói, a Kitik, a hivatalnokok és a Mamarut-teszt fejlesztői. Mivel a történet főszereplői gyerekek, ezért úgy érezhetjük, hogy túl kicsik ahhoz, hogy megváltoztassák körülményeiket.

Apokalipszis vagy disztópia?

A disztópia és az apokaliptikus irodalom hatása oly módon hasonlít, hogy mindkettő olyan traumatikus eseményekkel foglalkozik, amelyek sokszor annyira súlyosak és mélyek, hogy úgy tűnhet, az ember túl kicsi, és nincs hatalma a történések felett.

A szereplőknek látszólag nincs hatalmuk megváltoztatni azt a rendszert, amely napi szenvedést okoz számukra. Collins szerint „az apokaliptikus irodalom funkciója mindig egy társadalmi probléma megoldása. Sok apokaliptikus szövegben a probléma abból fakad, hogy a közösség képtelen összeegyeztetni jelenlegi körülményeit az isteni igazságosságról hitt világképével”.¹⁶ Az apokaliptikus irodalomban viszont a megoldáshoz és a megszabaduláshoz vezető eseményekhez az ember kap isteni kijelentéseket, tudást, információt vagy direkt igazságszolgáltatást. A disztópikus irodalom önmagában képes ezt a tudást képviselni azzal, ahogy ezek a történetek sokszor a legnyomasztóbb módon mutatják meg az emberi szenvedést és nyomorúságot. Míg az apokaliptikus műfaj gyakran túlvilági hatalmakra (démonok, ördögök, angyalok, istenek) helyezi a hangsúlyt, a disztópia azt mutatja be, hogy az elnyomó rendszerek hasonló módon korlátozzák és befolyásolják az embereket.

„A ragadozó kapitalizmus nem egy [...] ősi démoni erő, azonban rendszerszintű uralomként mégis egzisztenciálisan elnyomó hatású. Az emberek gyakran tehetetlennek tűnnek az őket körülvevő mindent átható erőkkel szemben, legyenek azok természetfeletti vagy természeti jellegűek.”¹⁷

A disztópia működésének elengedhetetlen feltétele a szabadsághiány. Ezt a hiányt egy látszólag láthatatlan és tökéletes hatalom tartja fent. Ebből is látszik, hogy a disztópiákban megjelenő szenvedés gyakran demitologizált, vagyis emberekhez köthető, emberek okozzák embereknek. Az apokaliptikus és disztópikus között mégis az a hasonlóság, hogy a változás az olvasó vagy hallgató felelőssége, akkor is, ha kapott valakitől és valahonnan isteni kinyilatkoztatást, és akkor is, ha nem.

Mi lesz a vége?

Az elsüllyedt világok című rajzfilmsorozatban a tényállás világos. Ha nem mentik meg a Shagmát, vagy nem megmenthető, akkor Arkadiának vége, de az első évadban a kétségbeesett próbálkozásnál nem megy tovább a történet. A disztópiákban érzékelhető módon jelen van a felháborodás, „(ha csak át nem adja a helyét a rezignációnak), ám katarzissal, olyan értelemben, hogy a megtisztítaná érzelmeinket és feloldana a szorongás alól, nem találkozunk. A disztópia szerzője erre már nem vállalkozhat: rá-

¹⁶ COLLINS 2016, 51. o.

¹⁷ DONAHUE-MARTENS – SIMONSON 2022, 20. o.

mutat a problémára, de megoldást nem nyújt.”¹⁸ A disztópikus művek vége sokszor nem hoz változást, a szereplők apatikusak, meghalnak vagy negatív irányba fejlődnek a történet során. A befejezetlenség és igazságtalanság az olvasót irritálja, és egyben arra motiválja, hogy saját életében ne hagyja az igazságtalanságot, apátiát és rezignációt érvényesülni, hanem felelősségteljesen tegyen ellene. Az apokaliptikus szövegek alapvető kérdése az, hogy mi történik akkor, ha az igazságosság nem valósul meg.

„A Makkabeusok könyvei – amelyek proto-apokaliptikus művek – azt az ígéretet hordozzák, hogy végső ítélet és feltámadás vár mindazokra, akik ebben a világban és életük során nem kaptak igazságot. Ez a végső időkre vonatkozó igazságosság ígérete – amelyben Izrael Istene az univerzum teremtetőjeként jelenik meg – prototípusa az apokaliptikus szövegeknek. Bár a történet szereplői mérhetetlen szenvedést élnek át, a végső ítélet reménye mégis jelen van.”¹⁹

Ez a fajta igazságszolgáltatás és remény sok disztópiából alapvetően hiányzik. „Az apokaliptikus és a disztópikus művek között az egyik legfőbb különbség azok végkifejtésében rejlik: míg az apokaliptikus irodalom az igazságosság, a megváltás vagy az üdvösség pillanatára épít, a disztópikus irodalomban ez a végső feloldás hiányzik.”²⁰ A disztópikus művek befejeződnek az üdvösség és megváltás lehetőségének fázisa előtt.

Dragomán György *A fehér király* című regénye – amelyből azonos címmel disztópikus film készült – úgy ér véget, hogy eltemetik Dzsátá kommunista nagyapját. A temetésére elhosszú láncra verve a Duna-csatorna munkatáborába száműzött fiát is, Dzsátá apját. A történet legmerészebb fordulatai a temetésen következnek be. A szereplők néven nevezik szenvedéseiket, hangot adnak azoknak, és elkezdnek futni a rabszállító autó felé. A szenvedés kimondása és a futás következményei ismeretlenek, mert a regény itt véget ér, viszont a szereplők éltek azzal a lehetőséggel, hogy egy isteni személy beavatkozásának hiányában saját maguk vették kezükbe az irányítást. Még ha csak egy-két percre is, de megmutatták, hogy bár erőtlennek és kicsinek tűnik egy gyerek a fennálló totalitáriánus rendszerhez képest, kockázatvállalása lehet a kulcs a szabaduláshoz.

A disztópia műfaja figyelmeztetés a társadalom lehetséges jövőjére, de meghagyja az olvasók szabadságát az emberi felelősségvállalásra. Annak ellenére, hogy a disztópikus művek nem feltétlenül foglalkoznak az Istennel vagy vallási rendszerekkel, egzisztenciálisan mégis feltáró erejűek. „Ha a disztópia célja, hogy figyelmeztessen és cselek-

¹⁸ CZIGÁNYIK 2011, 22. o.

¹⁹ DONAHUE-MARTENS – SIMONSON 2022, 16. o.

²⁰ Uo. 18. o.

vésre ösztönözzön, akkor a legnagyobb veszélye az, ha pusztán katarzist nyújt változás nélkül.”²¹ Ha nincs változás, az maga a halál. Czigányik Zsolt szerint az „utópia mint a tökéletes nyugalom és stabilitás helye szükségszerűen magában foglalja a disztópiát, amennyiben felismerjük, hogy az ilyen nyugalom milyen közel van a halál állapotához.”²² A disztópiákban sokszor mesterségesen és tudatosan manipulált apatikus és rezignált nyugalom uralkodik. A *Legkisebb Jégkorszakban*, Térey János regényében a szereplők apátiája a kialakult időjárási és politikai krízissel szemben halálosan ijesztő. Irtóznak a beletörődött emberektől, akik kívülről nézve életfunkciókat mutatnak, de belülről nem igazán élnek. „Az élet mindig mozgással, változással jár, a változatlan a halál szinonimája. Egy változatlan világ tehát halott világ, és ezen az sem változtat, ha ezt nem tudja magáról, s látszólag élvezzi az életet.”²³ Térey regénye ezt a jégbe fagyott világgal (amely Dante poklának egyik bugyra) mutatja be.

A disztópiákban nincs megoldás, és sokszor nyomasztó tehetetlenséggel szembe-sülünk, viszont az nem mondható el, hogy nincs változás, vagy nincs esély a változásra. A tanulmányban említett disztópiák közül három temetéssel ér véget, illetve ugyancsak három műben születnek gyerekek, amely halálesetek és születések miatt borítékolható a változás. Térey kataklizmának, katartikus szenvedésnek írja le a születést. Az *Emberék Országában* egy „szabadon született” gyermektől várják az egymásnak feszülő kontinensek konfliktusainak megoldását. De nemcsak a halál és a születések hoznak változást, hanem maga a szenvedés is. Az *Emberék Országában* ismert az Allivoq fogalom, amelynek jelentése: növekedés. Azt a folyamatot nevezik így, amely során egy személy a megtapasztalt viszontagságok hatására új mintázatokat épít be a viselkedésébe. Ez tulajdonképpen a poszttraumás növekedés. Tehát annak ellenére, hogy a disztópiák szerzői nem kínálnak megoldást, a művekben van változás vagy a változás csírája és lehetősége, amelyet pont az átélt viszontagságok és az egymással való találkozások készítenek elő.

„Amit megérintetek,
azt megváltoztatjátok.
Amit megváltoztattok,
az megváltoztat titeket.
Nincs más igazság,
csak a változás.
Isten: a változás.”²⁴

²¹ Uo. 12. o.

²² CZIGÁNYIK 2011, 15. o.

²³ Uo.

²⁴ BUTLER 2021, 7. o. Ford. Huszár András. Idézi DONAHUE-MARTENS – SIMONSON 2022, 9. o.